

Egy elhanyagolt történeti forráscsoport

Téka

Caesar utolsó hadjárata.

Fordította, a jegyzeteket és az Utószót írta HOFFMANN ZSUZSANNA.

Szeged, 1999, Szukits Könyvkiadó,
185 oldal + 7 tab.

* * *

A mai értelemben vett szerzői jog az antikvitásban ismeretlen volt. Görög, illetőleg római szerzők magától értetődő módon illesztettek műveikbe más szerzőktől vett idézeteket, részleteket, akár a forrás megjelölése nélkül. Egy-egy ilyen rövid idézet megcélozhatta egyfelől az olvasó irodalmi ismereteit, figyelmét: észreveszi-e a huncutságot? Másfelől egy-egy mondat átvétele valamely korábbi műből az előd teljesítménye előtti tisztelgés is lehetett, mint például Vergiliusnak Enniustól származó átvételei esetében.¹ Hasonlóval találkozunk a magyar irodalomban is, például Arany János Toldijában az Ilosvaitól kiemelt sorok.

Mindez éppen nem számított plágiumnak, mint az sem, ha egy római író lefordította, vagy latin nyelven átdolgozta görög mintájának alkotását. A legismertebb példák az utóbbi jelenségre Plautus vígjátékai. Sőt, ha egy római szerző elsőként honosított meg Itáliában latin nyelven egy görög műfajt, ezt önérzetes büszkeséggel hirdette, így nem kisebb kiválóságok, mint a már említett Vergilius, vagy Horatius...

Más jellegű, de az említettekkel összefüggő elterjedt gyakorlat volt az, ha egy-egy – általában ismeretlen kilétű – nyilván nem túl jelentős szerző a maga munkáját egy nagyobb formátumú író neve alá rejtette, valami módon annak oeuvre-jéhez csatolta. Ez történhetett egy hiteles mű „kiegészítésével”, toldásokkal, vagy egy teljes írás be-csempészésével a nagyobb szerző életművé-

be. Az ilyesféle turpisságokat nem feltétlenül maguk a névtelen szerzők követték el, hanem gyakran az alapmű-művek, gyűjtemény („Corpus”) tudálékos, tulajdonképpen jó szándékú gondozói, másolói. Ilyesmi megesett költői és prózai művekkel egyaránt.²

Lássunk mindkét féle esetre egy-egy példát!

1. A Krisztus előtti 6. század második felében, a görög-perzsa háborúk előtti időszakban alkotta meg Megarában *Theognios* költeményei füzérét. Ezekben szentenciózus stílusban, keserű hangon fogalmazta meg gondolatait az arisztokrácia hanyatlásáról, a bekövetkezett társadalmi átalakulásokról. A szerző neve alatt egy 1389 sorból álló, disztichonokban írt – a végén hézagos – gyűjtemény maradt fenn, amelynek nagy részét nem *Theognis* írta. A laza felépítésű munka szinte kínálta a „folytatást”, ami nem is maradt el. Máig vitatott, mi tekinthető a versezetről eredetinek, hitelesnek: ez nagyjából megállapítható, azonban lényegében megoldhatatlan, mikor jöttek létre a betoldások, s különösen, hogy kiktől eredhetnek. A „gyarapodás” ugyanis hosszú századokon át folyt.³

Sallustius Crispus, római történetírónak (Kr. e. 86–34) két teljes, hiteles műve maradt fenn: a Catalina-féle összeesküvésről (*Bellum Catalinae*), és a numida király, Iugurtha elleni háborúról (*Bellum Iugurthinum*) írott, meglehetősen tendenciózus alkotások. Sajnálatos módon csak töredékek, idézetek maradtak ránk legfontosabb, *Historiae* című munkájából, amelyben a Kr. e. 78–67 közötti mozgalmas, fontos időszakot tárgyalta.

Égészében fennmaradt azonban a Sallustius-Corpusban két kisebb terjedelmű

iratpár. Az egyik két éles, csípős támadó hangú vitairat („invectiva”), Sallustius és Cicero közötti fiktív „pengeváltás”. A két kis irat ismeretlen szerzője alaposan ismerte és ki is aknáztá a két nagy író munkáit. Az indíték kézenfekvő: Cicero mint consul számolta fel Kr. e. 63-ban a Catilina-féle szervezkedést, s erről írt négy beszéde, illetőleg Sallustius kis monográfiájának tárgyalása, értékelése homlokegyenest ellenkezik.⁴

A másik két kis írás két Iulius Caesarhoz intézett levél, amelyben a szerző javaslatokat tesz, tanácsokat ad a diktátornak a közélet és a politikai helyzet rendezésére (*Epistulae ad Caesarem senem*). A levelek eredetiségét vitató kérdésének hatalmas irodalma van; ki mellette, ki ellene foglal állást, ki pedig tartózkodóan elemzi a két szöveget a Caesar korabeli helyzet, irodalmi megnyilatkozások mérlegelésével.⁵

2. Térjünk most rá a Caesar utolsó hadjáratait bemutató művek problémáira, megítélésükre.

Iulius Caesar a maga galliai „hosszú hadjáratát” nyolc könyv terjedelmű önigazoló, apologetikus célzattal írta meg (*Commentarii belli Gallici*). Hasonló, s még célzatosabb a Pompeius vezette tábor elleni hadakozásáról beszámoló, rövidebb három könyvnyi munkája (*Commentarii belli civilis*).

A Pompeius halála utáni küzdelmeit a bukott rivális megmaradt hívei, köztük két fia ellen vívott csatáit nem örökölte meg. Meglehet, a diadalmas diktátor már nem érezte szükségét, hogy megmagyarázza, igazolja tetteit; vagy ideje sem volt rá sokoldalú tevékenysége, további nagy hadi vállalkozásainak előkészítése közben. Pedig Pompeius halála után még kemény harcokat kellett vívnia Alexandriában, majd az Ibériai-félszigeten, végül Észak-Afrikában. Ezekről azonban beszámolt három, különböző terjedelmű, nyelv és stílus tekintetében eltérő

színvonalú munka, amelyek a Caesar-Corpusban maradtak fenn. Ezek a *Bellum Alexandrinum*, a *Bellum Hispaniense* és a *Bellum Africum*.

Caesar – mint két műve tanúsítja – kitűnő stilisztá volt, előadása világos, szóhasználatá választékos. Tudatosságára, alaposágára jellemző a galliai hadjáratok téli szünetében, könyvtárától távol írott nyelvtudományi-retorikai műve, a *De analogia* két könyve, amelyből sajnos csak császárkori grammatikusok idézetei révén ismerünk részleteket. Megtartották néhány alapvető stilisztikai elvének megfogalmazását és nagyszámú, roppant aprólékos grammatikaszemantikai megállapítását. Caesar kiváló szónok is volt, választékos, éles elméjű, szenvedélyes vitázó. Beszédei nem maradtak fenn, azonban kortársai és az értő utódok lényegében Ciceróval egy szintre helyezik, ami a lehető legmagasabb értékelés.

Nos, a három említett haditudósítás távol állt a caesari színvonalától. Az alexandriai és más eseményekről beszámoló írás még csak-csak. Ezért is terjedt el az a felfogás, amely szerzőjének azt az Aulus Hirtiuszt tartja, aki a Caesar galliai hadjáratainak utolsó, 8. könyvét befejezte, mint az események résztvevője. A másik két kis írás ábrázolásmódjáról, nyelvéről, stílusáról végképp nem sok jót lehet elmondani. Feltétlen érdemük viszont, hogy résztvevői, szemtanúi voltak a leírt eseményeknek, katonai-hadászati ismereteik követhetővé teszik elbeszélésüket. Ezek során olyan dolgokról számolnak be, amelyeket más források nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalnak, így hízagpótló jelentőségűek. Ezért is fontos mondanivalójuk megismertetése első ízben magyar fordításban.

Tény, nem olyan gördülékeny, csiszolt fogalmazásúak, nem olyan élvezetes olvasmányok, mint pl. egy Cicero-beszéd, vagy éppen maga Caesar. Nem is könnyű olvasmányok; magyar nyelven való visszaadásuk

ugyancsak embert próbáló feladat. A fordítás érdeme az első vállalkozás jelentősége mellett az is, hogy mert és tudott is alkalmazkodni a latin eredeti, gyakran nehézkes, körülményes fogalmazásához, nem egyszer valósággal rejtélyes kifejezőmódjához. A fordítónak ugyanis – megítélésem szerint – mindig alkalmazkodnia kell eredetije sajátosságaihoz, nem a maga stílusát kell ráerőltetni; nem helyes – néha bizony meg-megtörténik –, hogy nem lehet felismerni, vajon az antik szerző tömören vagy terjedősen fogalmaz. Nem lehet Thukydidést vagy Tacitust ugyanúgy visszaadni, mint Hérodotoszt vagy Liviust. Hoffmann Zsuzsanna nem engedett a kényelmes csábításnak, és áldozatosan követte szerzőit előadásuk gyakran göröngyös, kátyúkat rejtő útján. A kötettel a Caesar-Corpus immár teljes, egészében az olvasók rendelkezésére áll.

Az első fordítás értékét növeli, hogy egy éppen nem széles körben ismert anyagot tesz közkinccsé, olyan szövegeket, amelyeket a hazai kutatás is elég mostohán kezelt, pedig jelentős külföldi szakirodalom áll rendelkezésre.⁶

A kötetet alapos, instruktív Utószó, a megértést segítő jegyzetek és térképek segí-

tik. Külön dicséret illeti a kiadót az első magyar fordítás közreadásáért, a kötet szép kiállításáért, a képszerkesztő Illés Tibort a háromdimenziós hatást keltő címkép megoldásáért.

Jegyzetek

- ¹ Vö. ED. NORDEN áttekintését *Ennius und Vergilius* című könyvében. Leipzig–Berlin, 1915.
- ² A kérdéshez összefoglalóan lásd W SPEYER: *Die literarische Fälschung im Altertum*. München, 1971.
- ³ A kérdéshez vö. MARÓTI E.: *Theognis versus egy császárkori feliraton*. MTA I. Oszt. Közl. 24 (1967) 91–95.
- ⁴ A két irat új fordítását is HOFFMANN ZSUSZANNA készítette el, magvas bevezetéssel; lásd *Antik Tanulmányok*. 1. (1997) 243–250.
- ⁵ Mint jelen sorok írója is az ellentét ill. egyeztető nézetek ismertetésével: A II. Salustius-levél és Cicero. *Antik tanulmányok*. 5. (1958) 45–57.
- ⁶ Lásd pl. G. PACUCCI: *Paralipomeni della esegesi e della critica al „Bellum Hispaniense”*. In ANRW I 3. 1973, 596–630.

MARÓTI EGON

Avarok a Kárpát-medencében

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU:

Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.

Die Quellen der Awarengeschichte
von 557 bis 806.

Társszerző Farkas Csaba. Munkatársak
Borsos Márta, Csillik Éva,
Makk Ferenc, Olajos Teréz.
Budapest, 1998, Balassi Kiadó.
(Magyar Óstörténeti Könyvtár 12.)

* * *

Az avarok történetének kutatása vitathatatlanul és elválaszthatatlanul összeforrott Szádeczky-Kardoss Samu nevével. E tárgyhoz kapcsolódó munkásságának megalé syntaxisát vehetjük kézbe „Az avar történelem forrásai”-val. A kötet két könyvből áll, az első könyv az alábbi munka némiképp átirat új kiadása: Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai*. Die Quellen der Awarengeschichte. I. köt. Munkatársak Borsos Márta, Csillik Éva, Farkas Csaba, Makk